

Kulturotwórcza rola dzika

Danuta Sztych

*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Szczegółowej Hodowli Zwierząt,
ul. Ciszewskiego 8, 02-786 Warszawa*

Im bardziej czujemy się zmęczeni cywilizacją postępu, sukcesami rozumu, nadmiarem informacji w stechnicyzowanym świecie, tym bardziej nad wyraz kuszące wydają się nam obrazy, często wyraźnie literackie, dawnych kultur. W tych minionych kulturach wierzone w harmonijność świata i nieprzypadkowość zdarzeń. Wszystko miało sens, a tajemne odniesienia szyfrowano w znakach symbolicznych. Szczególne wyobrażenia przypisywano zwierzętom, zwłaszcza tym, które dziko lub półdziko żyły w lasach i na polach.

Przerażenie w całej starożytnej Europie, Afryce Północnej, Indiach i Azji budziły – ze względu na swą szybkość i agresywność – dziki. Jednocześnie, z powodu swej szaleńczej odwagi cieszyły się czcią i szacunkiem.

W rezultacie w symbolice dzika, nawiązującej zarówno do osobliwości wyglądu, jak i specyficznego zachowania, przenikają się nawzajem wyobrażenia o potężnej i skutecznej władzy z opinią o przynoszącej zniszczenie tyranii.

Celem niniejszego artykułu jest pokazanie, że dzik, zapisując się w świadomości ludzi w postaci różnorodnych symboli, może inspirować działalność kulturową, która utrwała się w formie architektonicznej, rzeźbiarskiej, malarzkiej, literackiej czy muzycznej.

Podane tu informacje powinny poszerzyć wiedzę na temat wzajemnych zależności pomiędzy człowiekiem i zwierzętami na przestrzeni dziejów, a być może pozwolą również w nieco innym świetle spojrzeć na zwierzęta współczesne.

Związki dzika z mitami

Europejskie wyobrażenie o porządku świata stworzyła i w poetyckiej formie przedstawiła **mitologia grecka**. Jedną z licznych mitycznych legend dotyczy ogromnego dzika kalidońskiego, jakiego Artemida zesłała na krainę króla Kalidonu, Ojneusa, ponieważ nie uczcił jej ofiarą. Owego niszczycielskiego, zabójczego potwora tak opisuje Owidiusz (43 p.n.e. – 18 n.e.) w *Przemianach* (Kopaliński, 2006):

*„Większy niżli żyznego Epiru buhaje, niż byki, które ziemia sykulska wydaje.
Błyszczą mu ogień z oczu, wściekłość marszczy czoło,
Szczecina na kształt grotów jeży grzbiet wokoło,
Kurząca piana kipi z zagiętego ryja, kły ma,
jak słoń, olbrzymie, a tchnieniem zabija”.*

Dzika upolował syn Ojneusa, Meleager, ale w sporze o jego skórę (którą – zaślepiony miłością – podarował pięknej Atalancie) zabił także swoich wujów. Scenę z opisanego wydarzenia przedstawia bogata ikonografia, między innymi marmurowa płaskorzeźba na sarkofagu rzymskim z III wieku (ryc. 1). Literacki opis zdarzenia znajduje się natomiast w *Iliadzie* (*Iliada IX*, 534–543; przekład Kazimiery Jeżewskiej, 2001):

*„Zabił go wreszcie Ojneusa syn waleczny Meleagros,
Z grotów postronnych gromadząc wielu myśliwych i wiele Psów, bo nie zdołałby zabić go z małą liczbą śmiertelnych,
Tak był potworny i wielu na śmierci stos zaprowadził”.*

Ryc. 1. Polowanie na dzika kalidońskiego; płasko-rzeźba na marmurowym sarkofagu rzymskim, III w., Ashmolean Museum Oxford

Fig. 1. The Calydonian boar hunt shown on a Roman marble frieze, 3rd century, Ashmolean Museum, Oxford

Gniew Artemidy, w postaci potwora ciemności i monstra chaosu – dzika, najprawdopodobniej symbolizującego głód, suszę, zimno, spadł też na Góry Erymanckie. Z tym wysłannikiem bogów musiał walczyć Herakles (rzymski Herkules), który po rocznym pościgu schwytał żywcem olbrzymiego wściekłego zwierza erymanckiego (ryc. 2 i 3), porządkując tym samym świat na nowo.

Nie wszyscy herosi jednak wychodzili z walki z dzikiem zwycięsko. Znana jest opowieść o Ankajosie, wyszydzającym wieszczbę,

jakoby nigdy nie miał skosztować wina pochodzącego z własnej winnicy. Pewnego razu, gdy podnosił do ust czarę pełną młodego trunku, powiadomiono go, że winnicę pustoszy mu dzik. Nie spróbował napoju odstawił naczynie, chwycił broń, ruszył na zwierza i zginął. Stąd powiedzenie: „miedzy ustami a brzegiem pucharu wiele może się zdarzyć” (Kempiński, 2001). Przetrwało wiele powiedzeń i przysłów nawiązujących do mitologii greckiej, z czego z reguły nie zdajemy sobie sprawy.

W dziku widziano także pierwotną siłę i moc natury. W legendzie o Adonisie, czczonym pod postacią dzika i ginącym od dzika, znalazło fabularne przedstawienie fundamentalne przekonanie, że każde nowe narodziny musi poprzedzić śmierć. Obrzędy, w czasie których odtworzano zmartwychwstanie Adonisa, przywoływały i celebrowały wiosenne odrodzenie przyrody. Historię tę opisuje Owidiusz w *Przemianach* (Kobielus, 2002):

„Ledwie ujrzał Adonis, jak ogary dzika, gnają przed sobą, jak ten z kniei się wymyka,
Przeszył go strzałą, w ukos puszczony z ciężciwy.
Zbryzgany swą posoką ostrym kłem dzik mściwy
Wyrwał tkwiące żelazo napastnika.
Próżno w ucieczce szukał schronienia Adoni;
Odyniec kły w nim topi i kładzie na ziemi”.

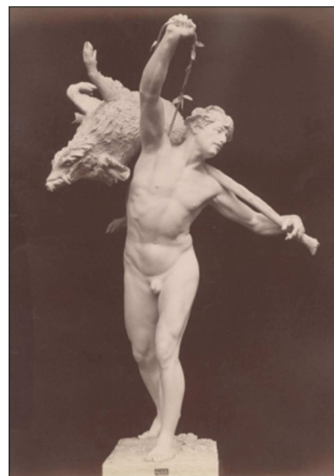

Ryc. 2. Herkules niosący dzika erymanckiego, czarny rysunek na wazie; Ateny, 550 lat p.n.e., Muzeum Brytyjskie w Londynie

Fig. 2. Hercules carrying the Erymanthian boar, black-figure vase; Athens, 550 BC, British Museum, London

Ryc. 3. Antonin Larroux, Herakles z dzikiem erymantejskim; 1891 r., Francja

Fig. 3. Antonin Larroux, Return from the boar hunt; 1891, France

Związek tego zwierzęcia ze śmiercią, ale także z czystością, uczciwością był główną przyczyną, dla której przysięgano nad ciałem ofiarnego dzika: „*Jeśli przysięgam kłamliwie, niech nie poskąpią mi bogi wszelkich dopustów zsyłanych za grzech fałszywego świadectwa!*” rzekł Agamemnon i gardziel odyńca okrutnie ciał spżżem (*Iliada*, XIX, 264–268, Homer, przekład Ignacego Wieniewskiego, 1984). Zwyczaj ten kontynuowali zawodnicy olimpijscy, ich rodziny oraz sędziowie, ślubując nad mięsem dzika w Olimpii.

Dla **ludów celtyckich** dzik był królewskim, świętym stworzeniem, obdarzonym nadprzyrodzonymi, ochronnymi właściwościami. Symbolizował wojnę, łowy, opiekę, gościnność, płodność, a nade wszystko odwagę (Cooper, 1998).

Wojownicy celtyccy, podczas obrzędu inicjacji (przedstawionego na słynnym kotle z Gundestrup – ryc. 4) pragnęli zdobyć siłę i waleczność dzika, a także liczyć na jego opiekę (Botheroyd i Botheroyd, 1998). Dlatego też, wyobrażenia tego zwierzęcia pojawiły się na instrumentach dętych, tzw. *carnyxach*, na których grano podczas ceremonii oraz na hełmach; figurka dzika na nakryciu głowy symbolizowała zwierzchnika plemienia, wodza lub króla. W podobny sposób przedstawieni są Celtowie na rzeźbach ołtarza w Pergamon w Azji Mniejszej. Analogiczne wręcz elementy uzbrojenia posiadają także dwaj wojownicy skandynawscy, wyobrażeni na brązowej płytce z Torslund w Szwecji, datowanej na VIII w. n.e. (Bąbel, 1995).

Z okresu cywilizacji celtyckiej pochodzą liczne znaleziska, związane z dzikiem (Węgrzynowicz, 1982). Do jednych z najciekawszych należy odkrycie pochówku dzika na cmentarzystku w Sopron – Beczidomb (Węgry), który zaopatrzony był w obstawę kamienną i w *dary* – 2 naczynia, misę *omphalos*, nożyce żelazne i mały nożyk (ryc. 5).

W obrzędach Celtów europejskich dzik był zwierzęciem ofiarnym, potrawą rytualną, wchodzącą w skład obrzędowej uczyty ku czci Wielkiej Rhiannon (Wielkiej Matki), rozumianej jako wspólny posiłek w złączeniu z bóstwem.

Wierzono, że łeb tego stworzenia, stanowiący przysmak bogów i bohaterów, zapewnia zdrowie i chroni przed niebezpieczeństwem, w nim bowiem kryje się cała moc sił witalnych (Rosen-Przeworska, 1979).

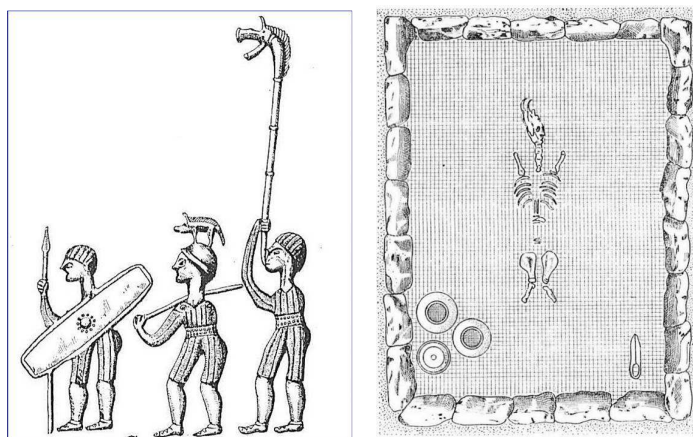
Celtyccy druidzi, którzy żyli samotnie w lasach, nazywali siebie *dzikami*, aby zdobyć przypisywaną tym zwierzętom magiczną moc, wiedzę o lesie i jego sekretach. Szanowali dzika – symbol ich autorytetu duchowego, ponieważ „*żywił się żółędziami świętego dębu i truflami, rodzącymi się od uderzenia pioruna*” (Saunders, 1996).

Także w **wierzeniach Skandynawów** świat mityczny współistniał ze światem realnym. Z dzikiem związany był piękny, potężny i hojny bóg słońca, płodności, dostatku – Freyr (ryc. 6). Posiadał on dwa niezwykle skarby. Okręt, któremu zawsze wiały sprzyjające wiatry i złotego odyńca, który świecił w ciemnościach niczym promienie słońca i mógł prześcignąć najszybszego rumaka. W okresie przesilenia zimowego Skandynawowie składali Freyrowi ofiarę z łba dzika. Stąd też wziął się angielski obyczaj podawania głowy tego zwierzęcia z jabłkiem w pysku, przyozdobionej rozmarynem i liśćmi bobkowymi, na stół w okresie Bożego Narodzenia (Kopaliński, 2006).

Dzik poświęcony był również siostrze Freyra – Freyi, matce bogów i ludzi. Często przedstawiano ją na szarżującym złotowłosym odyńcu (ryc. 7), zwanym *Slidbrugtanni* (*Straszliwy Kieł*). Zwierzę to symbolizowało Słońce, bowiem jego złotą szczecinę porównywano do promieni słonecznych, wpływających na płodność (Chenel i Simarro, 2008).

W innym skandynawskim micie, w którym podkreślano ciągłość przyrody, dusze poległych w boju bohaterów każdego dnia raczyły się na ucztach w Walhalli mięsem magicznego dzika *Andhrimnira*, *rycerza lasów*, który stale odradzał się, aby ciągle na nowo ginąć i stawać się łupem nieśmiertelnych wojowników.

Jak z powyższego wynika, rozmaite kultury odwoływały się do różnych właściwości dzika, tworząc własne, odmienne systemy mitologiczne.

Ryc. 4. Pochód wojów, Scena ze srebrnego kotła z Gundestrup; II/I w. p.n.e., Dania
Fig. 4. Procession of warriors, scene from silver Gundestrup cauldron; 2nd/1st century BC, Denmark
Ryc. 5. Rzut poziomy grobu dzika; Sopron-Bécsidomb, Węgry
Fig. 5. Plan of a boar grave; Sopron-Bécsidomb, Hungary

Ryc. 6. Bóg Freyr z odyńcem u boku; rycina z XIX w.
Fig. 6. The god Freyr stands with his boar; 19th-century print
Ryc. 7. Freya na szarżującym złotowłosym odyńcu; rycina z XIX w.
Fig. 7. The goddess Freya riding a golden-haired boar; 19th-century print

Ryc. 8. Celtycki kultowy Wóz z Mérida; VI w. p.n.e., Musée des Antiquites Nationales Saint-Germain-en-Laye
Fig. 8. The Celtic cult vehicle from Mérida; 6th century BC, National Archaeological Museum, Saint-Germain-en-Laye

Dzik – sztuki przedstawiające

Jedną z najstarszych form uzewnętrznienia potrzeby piękna przez człowieka jest **rzeźba**, w tym miniaturowa. Dla wielu jej twórców źródłem inspiracji był dzik, stanowiący element złożonej mitologii. Tak było w sztuce celtyckiej, gdzie totemiczną rolę dzika podkreśla duża liczba jego wotywnych, brązowych przedstawień z różnych części Europy (Frontisi i in., 2006). Jedną z tych postaci utożsamiana jest z cudownym dzikiem, który ludowemu bohaterowi (*Ceraint Feddw*) zdradził tajemnicę warzenia piwa. Piwo, jak się wydaje, było pierwszym magicznym napojem nieśmiertelności – pobudzającym, dodającym siły, zdrowia i odwagi, a więc łączącym się z obrzędem wtajemniczenia w tradycje plemienne.

Walog symboliczny, tak istotny – obok ornamentowości – w sztuce celtyckiej, posiada także kultowy *Wóz z Meridy* (ryc. 8). Łowy na dzika były przecież najistotniejszą próbą kandydatów na wojowników i królów. Posiadały też głęboki kulturowy i religijny sens.

Do artystycznego dorobku Celtów należą także przedmioty codziennego użytku, zdobione figurkami zwierząt. Do ciekawszych okazów należą: gliniany dzik, stanowiący ucho naczynia i fryz z postaciami zwierząt z glinianej flaszki (ryc. 9 i 10).

Dziełami sztuki, ukazującymi dramaty rozgrywane się w świecie zwierząt, są bardzo realistyczne rzeźby, stworzone przez Pierre-Julesa Méne (1810–1879) (ryc. 11). Z kolei, w pracy *Szarżujący dzik* François Pompon (1855–1933) widoczna jest fascynacja pięknem i naturą zwierząt (ryc. 12). Na szczęście, także współcześni rzeźbiarze o międzynarodowej sławie nie stracili zainteresowania wizerunkiem dzika. Szczególnie cenione są rzeźby zwierząt Elisabeth Frink (1930–1993). Do bardziej znanych jej prac należy *Powrót z polowania na dziki*.

Szczególnością formą wyrazu artystycznego jest **rzeźba plenerowa**. Zdobila ona atria, place i miejsce zgromadzeń, a z biegiem lat stała się także popularna w parkach, na ulicach miast i osiedli. Elegancka forma pomnika pt. *Odyniec*,

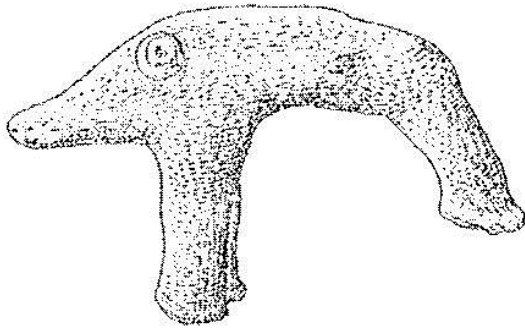
znakomitego norweskiego rzeźbiarza Dyre Vaa, znajdującego się przed Muzeum Myślistwa i Rybactwa w Monachium, podkreśla godność i wolnego ducha portretowanego zwierzęcia (ryc. 13).

Wizerunek dzika inspirował twórczo także polskich artystów, mniej znanych i nieprofesjonalnych. Do motywów zwierzęcych nawiązywał w swoich pracach Stanisław Komaszewski (1906–1945), jednak druga wojna światowa zniszczyła dorobek twórczy tego artysty, między innymi rzeźbę *Odyniec*. Zachował się natomiast *Dzik* na dziedzińcu Muzeum Narodowego w Warszawie.

Ze współczesnej rzeźby w drewnie na uwagę zasługują prace Grzegorza Pecuchy (1923–2008), charakteryzujące się prostymi formami. Również, sugestywne rzeźby Anny Dębskiej (ur. 1929) poświęcone są naszym braciom mniejszym. Jest ona autorką rzeźby plenerowej *Dziki* w Słupsku, wykonanej z metalizowanego cementu (Kiełczewski i Wiśniewski, 2004). Z franciszkańską miłością przedstawia świat zwierząt Domicella Bożekowska (ur. 1927). Za pracę *Trafiony dzik* otrzymała w 1967 r. prestiżową nagrodę na Ogólnopolskiej Wystawie Rzeźby.

Powszechnie znana jest, wykonana z piaskowca, rzeźba dzika, znajdująca się w sercu Kielc (ryc. 14). Pomnik autorstwa Bolesława Michałka, o wdzięcznej nazwie *Kiełek*, nawiązuje do przesyconej elementami fantastycznymi legendy o powstaniu Kielc.

Prawdopodobnie z magią myśliwską wiązały się **malowidła naskalne**, choć badania nad strukturą tych wyobrażeń wykazały zadziwiająco ważne treści religijne. Wierzono, że tworząc wizerunki zwierzęcia, przejmując się nad nim kontrolę i władzę. Nie były one przeznaczone do oglądania, a bardziej do oddziaływania swą mocą. W najsłynniejszym wystroju malarskim jaskini Altamira (Hiszpania) został uwieczniony dzik w tzw. *galopie lecącym*. Na innym malowidle w tej samej grocie znakomity paleolityczny artysta narysował dzika z ośmioma nogami, chcąc zapewne w ten sposób ukazać zwierzę w bardzo szybkim ruchu.

Ryc. 9. Ucho glinianego naczynia w kształcie dzika; I/II w. n.e., Pantikapeja, Rosja

Fig. 9. Boar-shaped handle from a clay vessel; 1st/2nd century, Pantikapei, Russia

Ryc. 10. Fryz z postaciami zwierząt z wczesnolateńskiej flaszki glinianej, Matzhausen, Bawaria

Fig. 10. Engraved animal frieze from early La Tène clay bottle, Matzhausen, Bavaria

Ryc. 11. Pierre-Jules Méne, *Odyniec atakowany przez trzy psy*; 1843 r., Muzeum Sztuk Pięknych, Rouen, Francja

Fig. 11. Pierre-Jules Méne, *Wild boar attacked by three dogs*; 1843, Museum of Fine Arts, Rouen, France

Ryc. 12. François Pompon, *Biegnący dzik*; 1881 r., Muzeum d'Orsay, Paryż, Francja

Fig. 12. François Pompon, *Running boar*; 1881, Musée d'Orsay, Paris, France

(b)

Ryc. 13. Dyre Vaa, *Odyniec*; 1933 r., Muzeum Myślistwa i Rybactwa w Monachium

Fig. 13. Dyre Vaa, *Wild boar*; 1933, Museum of Hunting and Fishing, Munich

Ryc. 14. Bolesław Michatek, *Kietek*; 2006 r., Plac Artystów, Kielce

Fig. 14. Bolesław Michatek, *Kietek*; 2006, Artists' Square, Kielce

Łowy na dzika były od tysiącleci przywilejem władców, dlatego też w **malarstwie europejskim** zwierz ten jest ukazywany najczęściej w kontekście polowań, rzadziej występuje jako główna postać obrazu. Jedną z najciekawszych scen łowów na dziki z psami przedstawiono na fragmencie fresku z Tirynsu, charakterystycznego dla malarstwa mykeńskiego (XIV–XIII w. p.n.e.). Wielokrotnie w późniejszych czasach starożytni artyści greccy i rzymscy przedstawiali analogiczne tematycznie sceny na freskach, wazach, mozaikach zdobiących świątynie (Bąbel, 1995). Delikatne kolorystycznie malarstwo ścienne zdobi np. doskonale zachowane domostwa z Pompeji (ryc. 15). Ich zadziwiający realizm i ekspresja świadczą o kulturowej fascynacji gatunkiem, będącym zarazem obiektem pożądania.

Temat zwierząt realizowany był w różniejszych technikach. Jedną ze specyficznych odmian malarstwa są **iluminacje**. Wspaniały włoski rękopis z XVI w. – *Księga domu Cerruti* przedstawia sceny polowań na dzika, uzupełnione opisami wpływu potraw, zabaw i emocji na zdrowie człowieka. Zaliczany do najpiękniejszych na świecie rękopisów – słynny kalendarz braci Limburgów (około 1416), w *Grudniu* prezentuje polowanie na dzika w pobliżu zamku Vincennes (Kiełczewski i Wiśniewski, 2004).

Do najstarszych **drzeworytów**, przedstawiających grubego zwierzka w Polsce, zalicza się wizerunki tura, żubra i dzika (ryc. 16), wykonane prawdopodobnie przez Augustina Hirschvogla (1503–1553). Inny, naiwny drzeworyt z 1561 r., przedstawiający galopujące dziki, stanowi ilustrację znanej księgi myśliwskiej Francuza Jacquesa du Fouilloux (ryc. 17).

Jedne z pierwszych w dziejach sztuki, samodzielne pejzaże z wątkiem rodzajowym, umiejętnie łączące sceny figuralne z tłem krajobrazowym, malował Rueland Frueaut Młodszy. W Muzeum klasztornym w Klosterneuburgu koło Wiednia znajduje się, utrzymany w liryczno-bajkowej atmosferze, obraz *Polowanie na dziki* z 1517 r.

Rodzajowe sceny leśne utrwał w swoich obrazach jeden z najwybitniejszych artystów epoki baroku, Peter Paul Rubens (1577–1640).

Dzięki niezwyklej indywidualności narzucił swój styl całemu malarstwu flamandzkiemu na kilkadziesiąt lat. Do wielkiego mistrza, wybitnego kolorysty nawiązał współpracujący z nim Frans Snyders (1579–1657). Osaczony przez sforę psów dzik z jego dzieła – groźniejszy jest od niedźwiedzia (ryc. 18).

Innym twórcą, ukazującym dzika w jego naturalnym środowisku, był holender Abraham Hondius (1625–1695). Specjalizował się wprawdzie w przedstawieniach walczących zwierząt, ale jest także autorem obrazu *Polowanie na dziki*. Również znakomity austriacki malarz zwierząt – Friedrich Gauermaun (1808–1880) jedną ze swoich prac pt. *Odyniec zaatakowany przez wilki* poświęcił tematowi polowania.

Całą serię prac o łowach, w tym kompozycję przedstawiającą myśliwych polujących z psami na dzika (ryc. 19), przygotował – jako wzór dla warsztatów tkackich Królewskiej Manufaktury Tapiserii w Madrycie – wielki hiszpański malarz Francisco Goya (1746–1828).

Dzik bywał też często przedstawiany w plastyce jako symbol grzechu, wulgarności, nieumiarkowania, żarłoczności, gniewu, diabła i siły ciemności. W takiej roli występuje na obrazie Adriaena Brouwera: *Sprzeczka graczy w karty* (ryc. 20).

W pejzaże oraz wizerunki koni, psów i zwierząt łownych szczególnie bogate jest malarstwo rodzime; nie miały wpływ na wybór źródła inspiracji wywarł romantyzm. Realistyczne sceny rodzajowe, między innymi obraz *Dzik* namalował Józef Brandt (1841–1915). W kręgu jego wpływów pozostawał Michał Wywiórski (1861–1926), niekłamany mistrz pejzażu. Za obraz *Krajobraz zimowy z dzikami* otrzymał na wystawie w Monachium w 1894 r. medal drugiej klasy (ryc. 21).

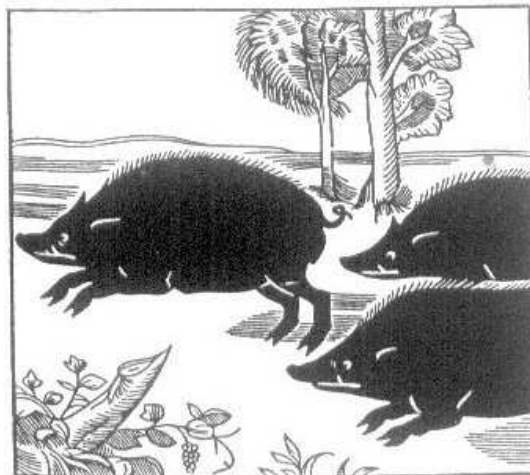
Dzik fascynował ludzi ze względu na swoje znaczenie symboliczne. Kojarzono go z odwagą, wojowniczością, a przez to z gniewem, gwałtownością, mocami podziemi, śmiercią i diabłem. Także z płodnością, a poprzez nią z ziemią, słońcem, księżycem, a także rozwiłnością, wulgarnością i grzechem. Nie należy zatem dziwić się, że motyw tego zwierzęcia przetrwał w sztuce europejskiej bardzo długo.

Ryc. 15. Scena polowania, malowidło ścienne, zdobienia domostw z I w. w Pompejach
Fig. 15. Hunting scene, wall painting, home ornament, 1st century, Pompeii

Ryc. 16. Augustin Hirschvogel, *Polowanie na dzika*; 1543 r.
Fig. 16. Augustin Hirschvogel, Wild boar hunting; 1543

Ryc. 17. Jacques du Fouilloux, *Galopujące dziki*; 1561 r.
Fig. 17. Jacques du Fouilloux, Galloping wild boars; 1561

Ryc. 18. Frans Snyders, *Polowanie na dzika*; 1612 r., Muzeum Narodowe w Poznaniu
Fig. 18. Frans Snyders, *Wild boar hunt*; 1612, National Museum in Poznań

Ryc. 19. Francisco Goya, *Polowanie na dzika*; 1775 r., olej na płótnie
Fig. 19. Francisco Goya, *Wild boar hunt*; 1775, oil on canvas
Ryc. 20. Adriaen Brouwer, *Spreczka graczy w karty*; 1631 r., Mauritshuis, Haga
Fig. 20. Adriaen Brouwer, *Fighting peasants*; 1631, Mauritshuis, The Hague

Ryc. 21. Michał Wywiórski, *Krajobraz zimowy z dzikami*; 1885 r., Muzeum Narodowe w Poznaniu
Fig. 21. Michał Wywiórski, *Winter landscape with wild boars*; 1885, National Museum in Poznań

Dzik w sztukach zdobniczych

Od czasów starożytnych po współczesność motyw zwierzęcy pojawiają się na biżuterii i ozdobach. Rosyjski złotnik i jubiler, Peter Carl Fabergé (1846–1920), znany z wyrobu niezwykłych wielkanocnych pisanek, wykonał figurkę dzika z agatu pasiastego, złota oraz rubinów (ryc. 22).

Niekiedy rzeźbami lub płaskorzeźbami, wykonanymi z metali szlachetnych lub półszlachetnych, bywały przyozdabiane zarówno akcesoria, jak i trofea myśliwskie. Kusze, kolby pistoletów i broni myśliwskiej, misternie inkrustowane macicą perłową (ryc. 23) lub kością słoniową, świadczyły o wielkim zamiłowaniu ich właścicieli do myślistwa (Kiełczewski i Wiśniewski, 2004).

W naszej kulturze dzik bywa często spotykanym symbolem w heraldyce, gdzie oznacza rycerstwo, walkę do ostatniego tchu, wolność. Dlatego, motyw tego zwierzęcia można odnaleźć w wielu herbach miast, jak i w herbach rodowych.

Postać dzika umieszczano również na monetach, sztandarach, znaczkach pocztowych. Jako pierwotny mieszkaniec borów bardzo często pojawia się w logo kół łowieckich, symbolizując październik, polowanie. Także niezliczone pamiątki przybierają formę zwierząt leśnych, w tym dzika. Artykuły te, schlebając gustom kupujących, najczęściej nie posiadają wartości artystycznej, ale cieszą się popularnością. Wszystkie te współczesne wizerunki dzika stanowią nawiązanie do jego symboliki, na kształt której miały wpływ historia, tradycja, wierzenia.

Dzik w utworach muzycznych

Piękną i długą tradycję mają w Polsce pieśni myśliwskie. Motyw dzika odnajdujemy w utworze kompozytora Adama Münchheimera (1830–1903) *Pobudka na łowy* (słowa Józef Chęciński):

*„Patrz z gęstwiny dzik wypada, baczność!
Trupem go położym,
Zacniem kulą, skończym nożem, On dzik –
strzelców lew!
Blaski słońca zwolna gasną, lecz zwycięstwo
świeci jasno,
Chwała, chwała nam!”*.

Inną pieśń, pt. *Hej na dzika!* skomponował znany muzyk Zygmunt Noskowski (1846–1909) (Kiełczewski i Wiśniewski, 2004):

*„Hej! do lasu, hej na dzika. Prędko każdy
spiesz!
Gdy na ciebie zwierz pomyka, to go na cel
bierz!
Niechaj jęknie, niechaj padnie wśród zielo-
nych smug,
On chciał ciebie podejść zdradnie, dobrze,
żeś go zmóg!”*.

O dziku śpiewa też tytułowy bohater jednoaktowej opery Karola Kurpińskiego (1785–1857) *Leśniczy w Kozienickiej Puszczy* (do której libretto napisał Józef Wawrzyniec Krasiński). Fragment czwartej arii, leśniczego Poręby, zamieszczono poniżej (Kiełczewski i Wiśniewski, 2004):

*„W głębi puszczy za bagnami spotkałem się
z kolegami.
Radzim, skąd wiatr, gdzie zwierzyna. Wtem
dochodzi nas nowina,
Że tuż blisko przy dębinie, ogromny dzik jest
w gęstwinie.
Wnet się wszyscy rozstawiają, psy na tropy
rozpuszczają.
Skoro zatrabiono, dzika poruszono.*

*Aj, aj, aj, aj, aj, aj, aj...Gonią pieski ra-
chu, rachu,
Dzik nie wie, co robić ze strachu. Waldman
się trochę umyka,
Ja nań krzyczę: pilnuj dzika! On nas tu nie
może minąć,
Lada moment musi zginąć.*

*Wtem zniemacka widzę dzika, strzelam,
a mnie skałka pstryka!
Pojedynek tak wysoki, ominął mnie o trzy
kroki
I najniezwyklejszym losem, uciekł mi pod
samym nosem”*.

Obecność dzika jako zwierzyny łownej należy odnotować też w operze Stanisława Moniuszki *Hrabina*. W III akcie Kazimierz wraz z chórem myśliwych śpiewa:

*„Czy kot, czy wilk, czy z wyżłem, z ogarem,
Lis, dzik, łos, żbik,
Więc stań, ostro mierz! Nie ujdzie ni ba-
gnem, ni lasem, ni jarem.
Cel! Pal! I lec musi zwierz”*.

Ryc. 22. Peter Carl Fabergé, *Figurka dzika*. 1900 r., Muzeum Zamoyskich w Kozłówce
 Fig. 22. Peter Carl Fabergé, *Wild boar figurine*; 1900, Zamoyski Muzeum in Kozłówka
 Ryc. 23. Zdobienia kolby muszkietu; XVI/XVII w., Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
 Fig. 23. *Musket butt ornaments*; 16th/17th century, Museum of the Polish Army in Warsaw

Dzik w literaturze

Pełny i niebywale plastyczny opis łowów na dzika odnajdujemy w niezwykłym za-
 bytku literatury jakim jest *Odyseja* (XIX, 428–
 458) Homera z VIII wieku p.n.e. (tłumaczenie
 Ignacego Wieniewskiego, 1990):

„Promieniami rannymi sypnęło słońce na
 ziemię,
 Kiedy weszli myśliwi w ów wąwóz lesisty;
 a przodem
 Biegały ogary, tropiące ślad zwierza; za ni-
 mi sunęli
 Autolykosa synowie. Wśród nich szedł boski
 Odyseusz
 Zaraz z psami, wstrząsając oszczepem, co
 długi cień rzucał.
 Tam tedy, w onej gęstwinie, miał leże ol-
 brzymi odyniec.
 Ani się wicher wilgotny do tego gąszczu nie
 wdzierał,
 Ani słońca jasnego nie docierały promienie,
 Ani deszcz nie przenikał tych gąszczów, tak
 były gęste
 Suty zaś pokład listowia wyścielał wewnątrz
 to leże.
 Gdy więc do dzika zbliżała się napaść, on
 kroków odgłosy
 Łowców usłyszał i psów: tedy wypadł na-
 przeciw nich z gąszczu,
 Szczęć na grzbiecie najeżył, płomieniem bły-
 snęł ze ślepiów,
 Przed myśliwymi tak stojąc [...]”.

Dzięki zachowanym starym dziełom
 dowiadujemy się o wielu dawnych zwyczajach
 i obyczajach. Rzymski pisarz, poeta, filozof Ga-
 jusz Petroniusz (27–66) w utworze *Uczta Try-
 malchiona* opisał moment podania dzika na stół

biesiadny (Winniczuk, 1983):

„Potem wniesiono tacę, na której leżał
 pierwszej wielkości dzik, a z kłów jego zwisały dwa z
 palmowych gałązek splecione koszyki, jeden pełen
 suszonych, a drugi świeżych daktyli. Małe warchlaki
 z twardego ciasta, leżące wokół, jak gdyby dobierały
 się do wymion, wskazywały, że zwierzę przedstawia
 maciorę [...]”.

Krajczy, dobywszy myśliwskiego noża, przebił
 potężnym ciosem bok dzika, z którego rany wyleciały
 kwiczoły. W pogotowiu stali ptasznicy z prętami poma-
 zanymi lepem i natychmiast pochycili latające ptaki.
 Tedy Trymalchion, rozkazawszy dać każdemu ptaka,
 rzekł: patrzcie, co za wykwintne żołędzie jadł ten dziki
 wieprz! Natychmiast niewolnicy przystąpili do koszy-
 ków, które wisały u kłów, i w równej liczbie rozdzielili
 świeże i suche daktyle między biesiadników”.

W połowie XII w. na obszarze austriac-
 ko-bawarskim spisano w formie literackiej *Pieśń
 o Nibelungach* nieznanego autora. W *Szesnastej
 przygodzie* ukazano polowanie na dzika, w któ-
 rym uczestniczył Zygryd, dzielny bohater z Ni-
 derlandii (tłumaczenie Andrzeja Lama) (Kieł-
 czewski i Wiśniewski, 2004):

„Odyńca potężnego wyniuchał pies tropiciel.
 A gdy uciekać zaczął, to po krótkiej chwili
 Król tego polowania pognął jego śladem.
 Wtem dzik ów rozwścieczony na rycerza na-
 padł”.

Postać dzika wykorzystywano także do
 pokazania ludzkich przywar. Wiele do myślenia
 daje krótka fraszka Johanna Wolfganga von Go-
 ethego (1749–1832) w tłumaczeniu Stanisława
 Jerzego Leca:

„By kłaniali ci się nisko, szorstkim bądź
 jedynie.”

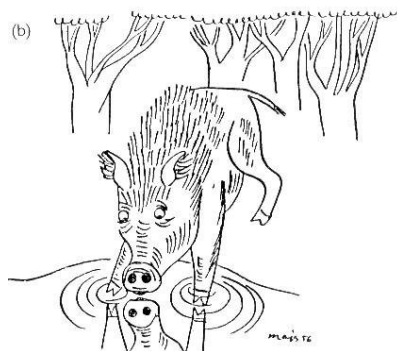
*Sokół upoluje wszystko, lecz nie dziką
świnie*”.

Także polscy pisarze, poeci znajdowali natchnienie w przyrodzie, która wycisza niepokoję i ułatwia koncentrację. Jednym z pierwszych dzieł, w którym została przedstawiona postać dzika, jest *Kronika Polska*, pisana w latach 1112–1168 przez Galla Anonima, a w niej opis walki Bolesława Krzywoustego z dzikiem.

Mieszkańcy lasu, w tym dzik, odgrywają ważną rolę w twórczości wielu autorów. W języku polskim, łacińskim i włoskim pisał poeta i tłumacz Jan Achacy Kmita (XVI/XVII w.). Fragment jego wiersza *Lów Dyjanny* przedstawia opis polowania na dzika:

*„Myśliwcy z lasu zwierza wyszczwali. Wypadł zwierz straszny, a z swojej gęby
Pijany toczył przez ostre zęby. I tu i ówdzie
oczy zwracając,
Zębami swymi strasznie zgrzytając. A grzbiet
miał ostry, srogo zbrojony,
Wszystek w żywicy lipkiej stalony [...]”*

Jan Izydor Sztudynger (1904–1970) polski poeta i satyryk, napisał wiersz *Bajka o dziku*, zilustrowany przez Maję Berezowską (1898–1978) (ryc. 24).

Ryc. 24. Maja Berezowska, ilustracja wiersza *Bajka o dziku* J. Sztudyngera
Fig. 24. Maja Berezowska, illustration to J. Sztudynger's poem, *A fairy tale about a wild boar*

Ryc. 25. Gustave Doré, ilustracja opowieści myśliwskich *Barona Münchhausena*, 1857 r.
Fig. 25. Gustave Doré, illustration to *Baron Münchhausen's hunting stories*, 1857

W najstarszych polskich przysłowiach nawiązywano do myśliwskich doświadczeń, stąd: „*bronił się jak dzik*”, „*koń mi się ciskał jak odyniec ranny*”, „*samotny jak odyniec*”, „*dzik na dzika fuka, jak go z nagła zobaczy*”. Wielce znamienne jest, odwołujące się do tej samej sfery myśliwskich opinii i wyobrażeń, popularne przysłowie (znane w rozlicznych wariantach):

*„Kto idzie na niedźwiedzia, niech gotuje to-
że, kto na dzika mary”;*
*„Gdy niedźwiedź w objeździe, to gotuj już to-
że, a kiedy odyniec, to trumnę, nieboże”;*
*„Na niedźwiedzia trzeba iść z felczerem, a na
dzika z księdzem”;*

Pozycję dzika w myśliwskiej hierarchii zwierząt łownych odzwierciedla przysłowie: „*Wybrał się na dzika, zastrzelił królika*” (Dynak, 1993).

Myślistwo wiąże się z nieprawdopodobnymi przygodami i historiami. Ilustracje do takich opowieści, pełnych łągarstw stworzył Gustav Dore. Rysunki te przetrwały próbę czasu i uważane są za jedną z bezpośrednich zapowiedzi komiksu (ryc. 25).

Podsumowanie

Naszkiecowany tu kulturowy portret dzika wskazuje na wyraźną ambiwalencję jego wizerunku. Żółty dzik jest jednym z największych zwierząt solarnych, podczas gdy biały dzik, za-

mieszkujący bagna i reprezentujący żywioł wody – lunarnym. W niektórych kulturach zwierzę to uosabia wszystko, co złe i nieczyste, w innych jest zwierzęciem świętym, składanym na ołtarzu, personifikacją boga. Zawsze jednak symbolizuje siłę, płodność, brak lęku, porywczosć i dzikość.

Ważność symboli w życiu człowieka była, jest i będzie zawsze bardzo duża. Jednakże, choć obcujemy z nimi na co dzień, to jednak rzadko je zauważamy.

Symbol przybiera czasem formę baśni lub zabobonu, innym razem przypowieści lub przysłowia.

Dzik pozostawił po sobie liczne ślady

w rozwijanych przez ludzi ideach i ich wierzeniach. Idąc po tych śladach, starałam się dowiedzieć, że struktury myślenia magicznego wciąż jeszcze w pewnym stopniu określają naszą codzienność, a usytuowane w sztukach przedstawiających, zdobniczych, utworach muzycznych, literaturze, folklorze są kluczem do zrozumienia kultury i jej historii.

Literatura

Bąbel J.T. (1995). Kultowe znaczenie łowów na dzika w europejskich społecznościach pradziejowych i starożytnych; www.eticzni.pl/jerzy-t-babel

Botheroyd S., Botheroyd P.F. (1998). Słownik mitologii celtyckiej. Wyd. „Książnica”, Katowice.

Chenel A.P., Simarro A.S. (2008). Słownik symboli. Świat Książki, Warszawa.

Cooper J.C. (1998). Zwierzęta symboliczne i mityczne. Dom wydawniczy REBIS, Poznań.

Dynak W. (1993). Łowy, łowcy i zwierzyna łowna w przysłowia polskich. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.

Frontisi C., Francastel P., Bierre D., Blanc J., Chougnet J. F., Citron M., Clavez B., Combe A., Goy B., Huet V., Heber-Suffrin F., Leeman R., Lissarrague F., Maldonado G., Motti M.C. Plagnieux P. (2006). Historia sztuki od starożytności do postmodernizmu. Świat Książki, Warszawa.

Jeżewska K. (2001). Homer, Iliada. Pruszyński i Ska, Warszawa.

Kempiński A.M. (2001). Encyklopedia mitologii ludów indoeuropejskich. Wydawnictwo ISKRY, Warszawa.

Kiełczewski J., Wiśniewski B. (2004). Kulturotwórcza rola lasu. Wyd. Akademii Rolniczej, Poznań.

Kobielus S. (2002). Bestiarium chrześcijańskie: zwierzęta w symbolice i interpretacji: starożytność i średniowiecze. Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa.

Kopaliński W. (2006). Słownik symboli. Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.

Rosen-Przeworska J. (1979). Spadek po Celtach. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław.

Saunders N.J. (1996). Dusze zwierząt: zwierzęta baśniowe, symbolika zwierząt, zwierzęta i wierzenia, inteligencja i dusza zwierząt. Muza S.A., Warszawa.

Węgrzynowicz T. (1982). Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciepłopalenia zwłok. Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa.

Wieniewski I. (1984). Homer, Iliada. Wydawnictwo Literackie, Kraków.

Wieniewski I. (1990). Homer, Odyseja. PIW, Warszawa.

Winniczuk L. (1983). Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu. PWN, Warszawa.

CULTURE-FORMING ROLE OF THE WILD BOAR

Summary

The cultural portrait of the wild boar, outlined in the article, shows that its image is highly ambivalent. The golden boar is one of the largest solar animals, whereas the white boar, which inhabits swamps and represents the element of water, is lunar. In some cultures the animal personifies the evil and the impure, while in others it is a sacred animal sacrificed at the altar, the personification of the god. However, it always symbolizes strength, fertility, lack of fear, impetuosity and wildness.

Symbols have always been, and will always be, an important part of man's life. However, we rarely perceive them although they are part of our day-to-day lives. A symbol sometimes takes on the form of a fairy tale or superstition, at other times of a parable or proverb.

A wild boar has left many traces in human ideas and beliefs. Following these tracks, I tried to prove that the structures of magical thinking still define our everyday life and being deeply rooted in representational and ornamental arts, music works and literature they form a key to understanding culture and its history.